

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Η ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ*

Ἀπὸ παλαιά, ἤδη ἀπὸ τὸν Πλάτωνα χωρίζει ἡ φιλοσοφία τὸν αἰσθητὸ ἀπὸ τὸν νοητὸ κόσμο. Τὰ αἰσθητὰ ἐν γένει εἶναι μέσα στὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο. Τὰ νοήματα εἶναι πέρα καὶ ἀπὸ τὸ χῶρο καὶ ἀπὸ τὸ χρόνο, εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι νοεῖται καὶ ὅ,τι ποτὲ δὲν φαίνεται. Ὁ χωρισμὸς ὅμως αὐτὸς δὲν εἶναι ἀγεφύρωτος. Σταθερὸ σημεῖο ἐπαφῆς αὐτῶν τῶν δύο κόσμων, τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, εἶναι ἡ ψυχὴ, τὸ πνεῦμα, ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁ αἰσθητὸς ἄλλωστε καὶ ὁ νοητὸς κόσμος εἶναι μεγάλα ἀνοίγματα, τὰ ὁποῖα ἀνοίγονται ἀπὸ τὴ διπλῇ ἀνθρώπινη σκοπιά, ἀπὸ τὴ διπλῇ δράσει τῆς ψυχῆς, τὴν αἴσθηση καὶ τὴ νόηση. Δίχως λοιπὸν τὴν ψυχὴ, δηλαδὴ τὸ σταθερὸ σημεῖο ἐπαφῆς καὶ ἀμοιβαίας ἀναφορᾶς, δὲν θὰ ὑπῆρχε οὔτε ὁ ἕνας οὔτε ὁ ἄλλος κόσμος.

Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρωταρχὴ αὐτῆς τῆς ἀναφορᾶς καὶ ἐπαφῆς τῶν δύο κόσμων. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα σταθερὰ σημεῖα ὅπου συναντῶνται οἱ δύο κόσμοι. Αὐτὰ εἶναι ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα τῆς ἴδιας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως λόγου χάριν ὁ μῦθος, ἡ γνώση, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία καὶ ἡ γλῶσσα. Ἐδῶ τώρα μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ γλῶσσα, γιατί αὐτὴ εἶναι μιὰ ἰδιαίτερη γέφυρα, ἡ ὁποία ἐνώνει τοὺς δύο κόσμους, τὸν αἰσθητὸ καὶ τὸν νοητό.

Μὲ τὴ γλῶσσα ὁ ἄνθρωπος ὑπερνικάει τὸ χάος τῶν ἐντυπώσεων, τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα, γιατί ἡ λέξη εἶναι μιὰ δεύτερη βαθμίδα ζωῆς, εἶναι τὸ σύμβολο, ποὺ μᾶς ἀνεβάζει πέρα ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα. Μὲ τὴ γλῶσσα προχωροῦμε πέρα ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν συναφῶν αἰσθημάτων, ποὺ εἶναι ὑποκειμενικός, καὶ ἀνεβαίνομε στὸν κόσμο τὸν ἀντικειμενικὸ τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς ἐννοίας. Πρὶν ἀπὸ τὴ λέξη ὑπάρχουν πολλὰ αἰσθήματα, τὸ χάος τῶν ἐντυπώσεων, ἔπειτα, δηλαδὴ πίσω ἀπὸ τὴ λέξη, ὑπάρχει μιὰ γενικὴ ἐποπτεία ἢ καὶ ἡ ἐννοία.

Κάθε γλωσσικὴ μορφή ὅμως προϋποθέτει καὶ μιὰ διαφοροποίηση τοῦ πνεύματος. Ἄν λ.χ. θελήσωμε νὰ ἐμβαθύνωμε στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐδημιουργήθηκαν οἱ γλωσσικὲς μορφές, ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ χρόνο, τὸ συναί-

* Ἀνακοίνωση στὴν «Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρεία» κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ συνεδρία τῆς 9.1.1978.

σθημα τοῦ χρόνου, θὰ παρατηρήσωμε ὅτι κατὰ τὴν πρώτη χρονικὴ περίοδο μιᾶς γλώσσας τὰ χρονικὰ ἐπιρρήματα εἶναι ἴδια μὲ τὰ τοπικά. Κάθε φορὰ δηλαδή ποὺ ἡ γλῶσσα θέλει νὰ χαρακτηρίσῃ χρονικὲς σχέσεις, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἰδιαίτερο γλωσσικὸ σύμβολο, ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ στὰ ἐπιρρήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἐκφράζει τὸν τόπο, καταφεύγει δηλαδή στὰ τοπικά ἐπιρρήματα. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ἀκόμα δημιουργήσει ἰδιαίτερο σύμβολο γιὰ τὸν χρόνο, ἀλλὰ ὅτι συγχέει ἀκόμα τὸν χρόνο μὲ τὸν τόπο. Γιατὶ ἡ συνείδηση, τὸ πνεῦμα ποὺ δημιουργεῖ τὴ γλῶσσα, δὲν ἔφθασε ἀκόμα στὸν χωρισμὸ τοῦ χρόνου ἀπὸ τὸν τόπο. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὁ χρόνος συγχέεται μέσα στὸ πνεῦμα ποὺ δημιουργεῖ τὴ γλῶσσα μὲ τὸν τόπο, δὲν ὑπάρχει ἀκόμα στὴ γλῶσσα ὁ ἰδιαίτερος τύπος ποὺ θὰ συμβολίσῃ τὴ χρονικότητα. Τὸ πνεῦμα, ἡ συνείδηση, εἶναι ἐδῶ ἀκόμα δεμένη μὲ τὰ πράγματα, δὲν ἔχει ἀκόμα πραγματοποιήσει μέσα της τὸ χωρισμὸ ἀπὸ τὰ πράγματα.

Λέξη καὶ πράγματα ἀποτελοῦν ἀχώριστη ἐνότητα. Ἡ γλῶσσα εἶναι σύμφυτη καὶ σχεδὸν ἰσότημη μὲ τὴ φυσικὴ πραγματικότητα τοῦ κόσμου. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος ζῇ μέσα στὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὸ ἴδιο αἰσθάνεται ὅτι εἶναι καὶ μέσα στὴ γλῶσσα. Ἡ λέξη δὲν τοῦ εἶναι συνειδητὴ ὡς σύμβολο, ἀλλὰ τὴν βλέπει ὡς ἓνα κομμάτι τοῦ κόσμου. Ἡ κατονομασία καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν πραγμάτων μὲ λέξεις γίνονται, ἀλλὰ συντελοῦνται ὡς φυσικὰ γεγονότα, ἐνῶ κατὰ βάθος εἶναι ψυχικὰ καὶ πνευματικά. Στὴ μυθικὴ μάλιστα ἐποχὴ, ὅπου ὅλα πλέκονται μέσα στὸν παντοδύναμο καὶ μονολιθικὸ τρόπο τοῦ μύθου, ὁ ἄνθρωπος δὲν χωρίζει καθόλου τὴ λέξη ἀπὸ τὸ πρᾶγμα. Ὁ ἄνθρωπος πιστεύει, ὅτι ἡ λέξη καὶ ἡ κατοχὴ της τοῦ δίνει μαγικὴ δύναμη καὶ ἐξουσία. Τὰ πράγματα τὰ ἐξουσιάζει κανεὶς μαζὶ μὲ τὴ λέξη. Ὅλη ἡ μαγεία τῶν λέξεων καὶ τῶν πραγμάτων στηρίζεται σ' αὐτὴν τὴν προϋπόθεση, ὅτι δηλαδή τὰ πράγματα καὶ τὰ ὀνόματά τους ἀποτελοῦν μία πραγματικότητα, ὅτι εἶναι σύμφυτα. Ὅτι εἶναι ἡ λέξη, τὸ ἴδιο καὶ τὰ πράγματα. Τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς πρώτης εἶναι καὶ διακριτικὰ γνωρίσματα τῶν δευτέρων. Εἶναι ἡ λέξη ἀπόλυτα συγχωνευμένη μὲ τὰ πράγματα.

Τί εἶναι καὶ τί σημαίνει ἡ γλῶσσα, ὁ ἄνθρωπος σ' αὐτὴν τὴν προφιλοσοφικὴ ἐποχὴ τῆς ἱστορίας του δὲν τὰ αἰσθάνεται ὡς προβλήματα, οὔτε φαντάζεται καν τὸ πραγματικὸ αἶτιο τῆς γλώσσας, δηλαδή τὴν αὐτενέργεια τοῦ πνεύματός του. Δὲν πραγματοποιεῖ καθόλου τὴ σκέψη, ὅτι καὶ ἡ γλῶσσα εἶναι ἔργο τῆς τάσης του πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ πηγάζει ἀπὸ τὴν αὐτενέργειά του, οὔτε ὅτι μ' αὐτὴν τὴ δύναμη ὑψώνεται πέρα ἀπὸ τὰ αἰσθήματά του. Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς ἱστορίας του νοιώθει καὶ τὴ γλῶσσα ὡς αὐθύπαρκτη φυσικὴ ἐνέργεια τοῦ κόσμου, ὅμοια μὲ τὰ φυσικὰ γεγονότα ποὺ τὸν περιβάλλουν.

Μόνον μὲ τὴν αὐτοσυνείδηση ποὺ ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος, σιγὰ-σιγὰ, καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία, ἀρχίζει ἡ λέξη νὰ παύη νὰ εἶναι μαγικὸς τύπος. Μόνον ἔπειτα ἀπὸ μεγάλον ἀγῶνα ἀποχωρίζεται ἡ λέξη ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ γίνεται ὅ,τι πραγματικὰ εἶναι, δηλαδή σύμβολο. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ γλῶσσα χωρίζεται ἐδῶ ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ λαβαίνει δική της ὄντοτητα καὶ ἐνότητα, δηλαδή ἡ γλῶσσα γίνεται στὸν ἄνθρωπο συνειδητὴ ὡς ἐλεύθερη ἐνέργειά του. Ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν παλαιῶν θρησκευτῶν, π.χ. τῆς Ἰνδικῆς, βλέπομε τὴ μαγικὴ δύναμη ποὺ εἶχε κατὰ τὴν πίστη τῶν ἀνθρώπων ἄλλοτε ἡ γλῶσσα. Καὶ ἡ δύναμη αὕτη εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια κίνητρα τῆς θρησκείας. Μὲ τὴν ἁγία, ἱερὴ λέξη, ποὺ τὴν χειρίζεται ὁ ἱερέας, δηλαδή ὁ γνώστης, ἐξουσιάζει τὰ πάντα, καὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὶς ἄλλες δυνάμεις.

Ἀκόμα καὶ ἡ ἐννοια τοῦ λόγου, ὅπως ἀρχίζει νὰ τὴν μορφῶνῃ ἡ πρώτη ἐλληνικὴ φιλοσοφία, δηλαδή ἡ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἰόνων φιλοσόφων, εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴ μυθικὴ ἀντίληψη τῆς γλώσσας. Λόγος καὶ γλῶσσα καὶ ἐδῶ σιγὰ-σιγὰ χωρίζονται. Ἔτσι εἶναι κατὰ τὸν Ἡράκλειτο ὁ λόγος ὁ κυβερνήτης τοῦ παντός. Τὸν ἴδιο τὸ λόγο δὲν τὸν ἐδημιούργησε οὔτε θεὸς οὔτε ἄνθρωπος κανεὶς, ἀλλὰ ἦτανε πάντα καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι. Πρώτη φορὰ συλλαμβάνεται ἐδῶ ἡ ἀδιάπτωτη νομοτέλεια τοῦ κόσμου καὶ ὑψώνεται ἐναντίον τῆς μυθικῆς εἰκόνας τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι τώρα ἓνα παιχνίδι δαιμονίων δυνάμεων, ἀλλὰ ὑπόκειται στὴν ἀναγκαιότητα τοῦ λόγου, στὰ μέτρα τοῦ λόγου. Ὁ ἓνας αὐτὸς νόμος, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει καὶ δεσπάζει μέσα στὴ φύση, πρέπει νὰ ἐκφρασθῇ καὶ μὲ τὴ γλῶσσα. Τὸ εἶναι τοῦ κόσμου πρέπει νὰ τὸ ἰδοῦμε ἐνιαῖα ὡς ζωντανὸ σύνολο, νὰ μὴ μείνωμε στὰ κομμάτια. Καὶ ἡ γλῶσσα ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος παρουσιάζει μία μερικὴ, τυχαία, καὶ μία λογικὴ, γενικὴ ὄψη τοῦ κόσμου. Ἄν δηλαδή πάρωμε κάθε λέξη χωριστά, παρατηροῦμε ὅτι περιορίζει τὸ ἀντικείμενό της, καὶ μ' αὐτὸν τὸν περιορισμὸ κάπως τὸ νοθεύει. Ἡ χωριστὴ λέξη, τὰ πιὸ πολλὰ γνωρίσματα τοῦ ἀντικειμένου τὰ ἀφήνει ἀδήλωτα, ἀνεπισήμαντα, ἐλάχιστα μόνον φανερώνει. Μὲ τὴ χωριστὴ λέξη γενικὰ ἀποχωρίζομε κάτι, ἓνα ἀντικείμενο ἢ φαινόμενο, ἀπὸ τὴν ὁλότητα τοῦ κόσμου, τοῦ γίνεσθαι, καὶ τὸ κρατᾶμε χωριστὰ στὸ νοῦ μας.

Ἡ γλῶσσα ὅμως δὲν εἶναι ἀπλῶς πολλές, χωριστὲς λέξεις, οὔτε ἄθροισμα λέξεων, ἀλλὰ ἔμψυχη ὁλότητα, ὅπου μέσα κάθε λέξη καὶ κάθε θέση εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀντίθετη λέξη καὶ θέση, τὸ κάθε νόημα μὲ τὸ ἀντινόημά του. Ἡ γλῶσσα εἶναι κατὰ βάθος πνευματικὴ σύνθεση, ἔμψυχη ὁλότητα, ἡ ὁποία ὁμοιάζει, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ σύνθεση καὶ ἁρμονία τοῦ κόσμου.

Ὅπως ὁ κόσμος εἶναι ἓνας, ἀλλὰ σὲ διαφορὰ αἰῶνια μὲ τὸν ἑαυτό του, ὅμοια πρέπει καὶ ἡ γλῶσσα νὰ κρατᾷ τὴν ἔμψυχη ἐνότητά της παρ' ὅλες τὶς διαφορὰς, θέσεις καὶ ἀντιθέσεις ποὺ κλείνει μέσα της.

Ἐπίσης τὸ πολυσήμαντο νόημα ποὺ ἔχει πολλές φορές ἡ λέξη, καὶ σχεδὸν οἱ περισσότερες τὸ ἔχουν, δείχνει πῶς πρέπει νὰ τὴν κατανοήσωμε. Δὲν εἶναι τοῦτο ἔλλειψη, ἀδυναμία τῆς γλώσσας, ἀλλὰ ἐκφραστική, θετική δύναμη, γιατί ἔτσι μᾶς ἐνώνει ἡ λέξη ταυτόχρονα πρὸς πολλὰ σημεῖα, ἀφοῦ ἀνοίγει ἡ ἴδια διαστήματα πρὸς διάφορα νοήματα. Φαίνεται μ' αὐτὸ ὅτι τὰ ὅρια τῆς λέξης δὲν εἶναι ἀμετακίνητα, ἀλλὰ ρευστὰ κάπως, ὅπως καὶ τὰ ὅρια τῶν πραγμάτων καὶ τῶν φαινομένων. Λόγος τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ἡ γλῶσσα, καὶ λόγος τοῦ κόσμου, δηλαδή ἡ ἐσωτερικὴ διαλεκτικὴ τοῦ σύμπαντος, ἔρχονται ἔτσι σὲ μία σχέση.

Τοῦτο λοιπὸν εἶναι ἡ πεποίθησις τοῦ Ἡρακλείτου: ὅποιος θέλει νὰ μιλήσῃ λογικά, διαλεκτικά, ἀληθινά, δὲν πρέπει νὰ μείνῃ, νὰ σταματήσῃ στὸ χωρίσμα τῶν λέξεων καὶ στὸ μονοσήμαντο ὄρισμὸ τῶν νοημάτων, ἀλλὰ πρέπει νὰ προχωρήῃ πάρα πέρα καὶ νὰ ζητήσῃ νὰ συλλάβῃ τὴ σύνθετη ἔννοια τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κόσμου. Τοῦτο εἶναι τὸ κοινὸν καὶ τὸ θεῖον. Μόνον ὅταν νοήσωμε μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ νόημα καὶ τὸ ἀντινόημα τῶν λέξεων καὶ τῶν κρίσεων, μόνον τότε μπορεῖ ἡ λέξη νὰ γίνῃ ὁδηγὸς καὶ μέτρο γιὰ τὴ γνώση. Κόσμος, λόγος καὶ γλῶσσα εἶναι τρεῖς κύκλοι ποὺ ὁ ἓνας τείνει νὰ καλύψῃ τὸν ἄλλον. Ὁ λόγος εἶναι ἐσωτερικὸς μέσα στὸν κόσμο, κι αὐτὸν ἔρχεται ὁ ἄνθρωπος νὰ συλλάβῃ μὲ τὴ γλῶσσα.

Ἡ πρωτοτυπία ὅμως αὐτὴ τοῦ Ἡρακλείτου χάνεται ὕστερα μέσα στοὺς ὁπαδοὺς τῆς φιλοσοφίας του, οἱ ὅποιοι ἀρχίζουν νὰ βλέπουν τὴ γλῶσσα τυπικά. Ὅπως εἶδαμε, ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου τείνει, κατὰ τὸν Ἡράκλειτο, νὰ συμπέσῃ μὲ τὸ λόγο τοῦ κόσμου. Ἐδῶ τώρα στοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Ἡρακλείτου ὁ ἓνας λόγος χωρίζεται ἐντελῶς ἀπὸ τὸν ἄλλον.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται τώρα ἐδῶ μὲ σφοδρότητα ἐριστικὴ εἶναι, ἂν ἡ γλῶσσα εἶναι φύσει ἢ θέσει. Ἄν δηλαδή ὑπάρχει φυσικὴ σχέση ἀνάμεσα γλώσσας καὶ πραγμάτων ἢ μόνον συμβατικὴ. Ὑπάρχει μέσα στὴν ἴδια τὴ λέξη τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων ἢ ἄλλο εἶναι αὐτὸ καὶ ἄλλο ἡ λέξη, ἡ ὁποία μόνο συμβατικὰ ἔρχεται κοντά του; Ἄν ἡ λέξη εἶναι αὐθαίρετη κατασκευὴ τοῦ πρώτου ὀνοματοθέτη, τοῦτο δὲν κλονίζει τότε τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν νοημάτων καὶ τῶν σκέψεών μας; Ἀπὸ τὸ τελευταῖο ἐρώτημα ἡ σοφιστικὴ ἐδανείσθηκε τὰ καλύτερά της ὅπλα γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ σχετικότητα τῆς γνώσης καὶ νὰ θέσῃ τὸ δόγμα τῆς «χρημάτων ἀπάντων μέτρον ἄνθρωπος».

Ὁ κόσμος τῆς γλώσσας εἶναι ἀνάμεσα τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Ἀνάμεσα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πραγμάτων. Ἐδῶ ἀκριβῶς τοποθετεῖ τὸν ἑαυτὸ της καὶ ἡ σοφιστικὴ θεωρία καὶ ἀπ' ἐδῶ ἀντλεῖ τὰ ἐπιχειρήματά της, γιὰ νὰ χτυπήσῃ τὴν ἀντικειμενικότητα καὶ τὸ γενικὸ κῦρος τῆς γνώσης καὶ τῆς λογικῆς. Μία ἀπίθανη αὐθαιρεσία ἀνοίγεται τώρα ἀπὸ τὴ σοφιστικὴ, ἓνα ἀτερμάτιστο παιχνίδι μὲ τὰ πράγματα καὶ τὰ ὀνόματα. Τὸ

πολυσήμαντο τῶν λέξεων, ποὺ ἦταν κατὰ τὸν Ἡράκλειτο βοηθητικό, τοῦτο γίνεται τώρα στὰ χέρια τῆς σοφιστικῆς μεγάλο κακό, γιατί ἀπ' αὐτὸ πιάσθηκε ἡ σοφιστικὴ γιὰ νὰ διασεύσῃ καὶ ν' ἀναμοχλεύσῃ τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ λόγου, τῆς ἐπιστήμης, τῆς πολιτείας καὶ τῶν θεῶν. Γιὰ τοῦτο εἶναι εὐνόητο, ὅτι ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος ὠρθώθηκε ἐναντίον τῆς σοφιστικῆς, ζητάει ὀριστικὴ καὶ μονοσήμαντὴ ἔννοια τοῦ ὄντος.

Τὴν ἔννοια ὅμως αὐτὴν δὲν τὴν δέχεται ὁ Σωκράτης ὡς δεδομένη οὔτε μέσα στὴ λέξη, οὔτε μέσα στὰ πράγματα, ἀλλὰ εἶναι γι' αὐτὸν αἶτημα λογικό, πρὸς τὸ ὁποῖον τείνει ὁ νοῦς, καὶ πρὸς αὐτὴν πρέπει νὰ τείνῃ καὶ ἡ ἴδια ἡ λέξη ὡς σύμβολο. Μὲ τὸ ἀπλό του ἐρώτημα «τί ἐστίν;» ὁ Σωκράτης ζητάει τὴν ἐνότητα τοῦ νοήματος ποὺ κρύβει ἡ λέξη. Τί ἐστὶ δίκαιον, τί καλόν, τί ἀγαθόν, ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα τοῦ Σωκράτη ἀνοίγουν τὴν ἐρευνατὴ λογικὴ γιὰ τὴν ἔννοια. Ἡ ἔννοια πρέπει νὰ εἶναι κάτι σταθερό, νὰ ἔχῃ μέσα της ταυτότητα, καὶ νὰ εἶναι λογικῶς καθαρὴ. Ἡ ἴδια ἡ λέξη δὲν ἔχει μέσα της τὴν ἔννοια, ἀλλὰ μᾶς καλεῖ καὶ ἡ λέξη νὰ προχωρήσωμε μαζί της πρὸς τὴν ἔννοια. Εἶναι ἡ λέξη τώρα ἓνα νεῦμα ποὺ μᾶς δείχνει τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἔννοια. Πίσω καὶ πέρα ἀπὸ τὴ ρευστὴ καὶ ἀόριστη μορφή τῆς λέξης πρέπει νὰ ζητήσωμε νὰ βροῦμε τὸ εἶδος, τὴν ἔννοια, τὸν ὅρο, δηλαδὴ τὸ σταθερὸ νόημα τοῦ λόγου. Ἡ ἔννοια αὐτὴ, τὸ εἶδος, θεμελιώνει, δένει δηλαδὴ λογικὰ καὶ τὴν ὁμιλία καὶ τὴ σκέψη μας. Ἄν δὲν εἴχαμε τὴν ἔννοια, τὸ νοητὸ εἶδος, οὔτε ὁμιλία θὰ εἴχαμε οὔτε σκέψη.

Ὁ Πλάτων προϋποθέτει αὐτὴν τὴν σωκρατικὴ ἔννοια, ἀλλὰ προχωρεῖ βαθύτερα ἀκόμα. Στὴ νεότητά του ἦταν μαθητὴς τοῦ Κρατύλου, ὁ ὁποῖος ἔβλεπε μέσα στὶς λέξεις τὰ πραγματικὰ καὶ γνήσια γνωριστικὰ ὄργανα ποὺ ἐκφράζουν τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. Ἐνῶ ὁ Ἡράκλειτος ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ ὁλότητα τῆς γλώσσας πρέπει νὰ συμπέσῃ μὲ τὴν ὁλότητα τοῦ νοήματος ποὺ ἔχει τὸ σύμπαν, δηλαδὴ μὲ τὸν ἐσωτερικὸ τοῦ λόγου, ὁ Κρατύλος συνταυτίζει τὴ χωριστὴ λέξη μὲ τὸ νόημά της. Ἡ γλῶσσα, κατ' αὐτόν, ἔχει φυσικὴ ὁμοιότητα μὲ τὰ πράγματα καὶ εἶναι σχηματισμένη τυπικὰ καὶ οὐσιαστικὰ σύμφωνα μ' αὐτά.

Ὁ Πλάτων, ὅπως ἀμφισβήτησε ἀπέναντι τῆς σοφιστικῆς ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ λέξη εἶναι ὁλωσδιόλου αὐθαίρετες, ἔτσι ἀμφισβητεῖ τώρα ἀπέναντι τοῦ Κρατύλου ὅτι ἡ λέξη εἶναι φύσει ἀληθινή. Ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι φύσει, ἀλλὰ θέσει, τοῦτο φαίνεται ἤδη ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι δὲν ὑπάρχει μόνον μία γλῶσσα, ἀλλὰ πολλές, καὶ στὶς πολλές γλῶσσες κάθε ὄνομα εἶναι διάφορο γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα, δηλαδὴ κάθε ὄνομα ἀποτελεῖται ἀπὸ διαφορετικὸ ἤχο. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Πλάτων καταλύει κάθε σχέση ἀνάμεσα στὴ λέξη καὶ τὴ γνώση. Καταργεῖ μόνον τὴ σχέση τῆς φυσικῆς ὁμοιότητας, ποὺ εἶναι ἀστήριχτη, γιὰ νὰ τονίσῃ περισσότερο τὴν ὀργανικὴ τῆς σχέσης. Ἡ λέξη εἶναι ὄργανο, δὲν εἶναι ὅμοια μὲ τὸ νόημά της. Ἡ λέξη εἶναι θνητὴ

καὶ φθαρτή, τὸ νόημά της εἶναι ἀθάνατο καὶ ἄφθαρτο. Ὑπάρχει μία βαθύτερη σχέση πρὸς συνδέει τὴ λέξη μὲ τὸ νόημα, μὲ τὴν ἔννοια. Ἡ σχέση αὕτη δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὁλότελα συμβατική τῆς σοφιστικῆς, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ στὴν αὐθαιρεσία, οὔτε ἡ φυσικὴ ὁμοιότητα τοῦ Κρατύλου, ἡ ὁποία εἶναι παράλογη. Ἡ σχέση αὕτη εἶναι ἔμμεση. Ἡ λέξη τώρα γίνεται ὄργανο τῶν πραγμάτων καὶ τῶν νοημάτων.

Γιὰ τὴ γνώση μας καὶ τὴν οἰκοδόμησή της ἔχει ἡ λέξη ἰδιαίτερη ἀξία. Αὐτὴν τὴν ἀξία τὴ μεγαλώνει τώρα ἡ διαλεκτική, γιατί ἡ διαλεκτικὴ ξεκινάει ἀπὸ τὸ σχετικὸ περιεχόμενο τῆς λέξης, τὴν λαβαίνει ὡς ἀπλὴ ἀφετηρία, γιὰ νὰ προχωρήσῃ στὸ ἴδιωμα τοῦ νοήματος. Τὸ ἴδιωμα τοῦτο εἶναι ἐσωτερικὸ, λογικὸ, καὶ ἡ λέξη εἶναι μόνον ὑλικὸ ὄργανο. Τώρα ἡ διαλεκτικὴ γυρίζει καὶ ἀνοίγει ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ σχετικοῦ περιεχομένου τῆς λέξης, ὁ φιλόσοφος θέλει νὰ ὑψώσῃ τὴν ἔννοια τῆς λέξης σὲ ἀπόλυτη ὀριστικότητα. Ζητάει τὸ νόημα καθ' ἑαυτό, τὸ αἰώνιο πλήρωμα τοῦ νοῦ. Τοῦτο εἶναι ἡ ἰδέα. Οἱ λέξεις τὸν ὑπηρετοῦν γιὰ νὰ ἀνεβῇ στὴ βεβαιότητα τῶν ἰδεῶν, τῶν αἰωνίων ἀρχῶν.

Οἱ λέξεις εἶναι ἀπλᾶ σημάδια γιὰ τὰ πράγματα καὶ γιὰ τὰ νοήματα. Τὰ σημάδια ὅμως αὐτὰ εἶναι γενικῶς καθιερωμένα ἀπὸ κάθε γλῶσσα καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι αὐθαίρετα, ἀτομικὰ κατασκευάσματα. Μὲ τίς ἀπλὲς ὅμως καὶ μεμονωμένες λέξεις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφράσωμε συντεταγμένα νοήματα. Τοῦτο γίνεται μὲ τίς προτάσεις. Ἡ πρόταση εἶναι στὴ σύνθεσή της λόγος, δηλαδὴ λογικὰ συντεταγμένο σύμπλεγμα λέξεων, πρὸς ὅλες μαζί ἐκφράζουν ἓνα νόημα. Αὕτη ἡ σύνθεση τῶν λέξεων πρὸς ἀποτελεῖ τὸν λόγο, θέλει νὰ ἐκφράσῃ τὴν οὐσία τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως, τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς θεάζεται. Ἔτσι ὁ λόγος ἐμφανίζεται συγχρόνως ὡς οὐσία τῶν πραγμάτων, τοῦ κόσμου, καὶ ὡς γλῶσσα ἔχει διπλὴ ἔννοια. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ὑπάρχει ἡ θεὰ τῶν ἀντικειμένων, τὸ εἶδος, ἡ μορφή, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὑπάρχει ἡ γλῶσσα, ἡ ὁποία ζητεῖ νὰ τὰ ἐκφράσῃ. Ἡ γλῶσσα εἶναι τόσο σύνθετη ὅσο καὶ ἡ σκέψη, καὶ εἶναι ἐξ ἀρχῆς φαινόμενο συνθετικὸ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ αὐτὸ εἶναι πολὺ ἀπλὸ γιὰ νὰ τὸ καταλάβῃ κανεὶς. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀρχίζει πρῶτα μὲ λέξεις, ἀλλὰ μὲ φράσεις. Γίνεται δηλαδὴ καὶ στὴ γλῶσσα ὅ,τι γίνεται στὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως μέσα στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχουν πάντοτε σύνολα ἀπὸ αἰσθήματα καὶ παραστάσεις, ἔτσι καὶ κατὰ τὴν ὁμιλία τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τὴ χρῆση τῆς γλώσσας, ὑπάρχουν σύνθετα γλωσσικὰ φαινόμενα, φράσεις καὶ ὄχι ἀπλὲς λέξεις. Καὶ ὅταν ὁ ἄνθρωπος μεταχειρίζεται μιὰ λέξη, γιὰ νὰ σημάνῃ μὲ τὴν ὁμιλία του κάτι, ὅπως τοῦτο συμβαίνει στὸ παιδί πρὸς πρωτομαθαίνει τὴ γλῶσσα, καὶ τότε πρόκειται γιὰ σύνολο, γιὰ μιὰ ἐνότητα, ἐνιαία εἰκόνα, πρὸς θέλει νὰ ἐκφράσῃ.

Ὅ,τι ὁμως εἰδικῶς θέλομε ἐμεῖς ἐδῶ νὰ γίνη νοητό, εἶναι τοῦτο: ὅταν ἀναλύωμε τὸ ἀντικειμενικὸ δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου, τῇ γλῶσσα, εἴμεθα ἐμμέσως ἀναγκασμένοι νὰ ἀναλύσωμε καὶ τὸ ὑποκείμενο, δηλαδή τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλιῶς δὲν θὰ φθάναμε ποτὲ στὴν πραγματικὴ κατανόηση τῆς γλῶσσας. Καταφαίνεται δηλαδή καὶ στὸ κεφάλαιο τῆς γλῶσσας ὁ νόμος τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὅτι εὐρίσκει κανεὶς πάντοτε τὸ ὑποκείμενο μέσα στὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο μέσα στὸ ὑποκείμενο.

Ὁ τρόπος π.χ. μὲ τὸν ὁποῖο ἐκφράζει μιὰ γλῶσσα τὸν χρόνο μᾶς ὁδηγεῖ στὸ νὰ καταλάβωμε σὲ ποιὸ σημεῖο εὐρίσκεται τὸ ὑποκείμενο τῆς γλῶσσας, ὁ λαὸς ποὺ ὁμιλεῖ τὴν γλῶσσα αὐτήν. Μᾶς δείχνει τὸ βαθμὸ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Τὸ γεγονὸς π.χ. ὅτι ἡ γλῶσσα πολλῶν Νέγρων ἐκφράζει τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν μὲ τὴν ἴδια λέξη, ὀφείλεται στὸ ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ θεωροῦν τὸ χρόνο ὡς πρᾶγμα, ὡς ὑλικὸ ἀντικείμενο καὶ δὲν ἔχουν ἀκόμη φθάσει στὴ γνώση ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἐσωτερικὸ γεγονὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ δὲν εἶναι ὑλικὸ ἀντικείμενο. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ὑπάρχει μόνο τὸ «σήμερα» καὶ τὸ «ὄχι σήμερα». Ἄν δὲ τὸ «ὄχι σήμερα» σημαίνει χθὲς ἢ αὔριο, τοῦτο εἶναι σ' αὐτοὺς ἀδιάφορο, διότι γιὰ νὰ χωρίσουν τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, θὰ ἔπρεπε ὄχι νὰ ἔχουν ἀπλῶς τὸ συναίσθημα τοῦ χρόνου, ἀλλὰ νὰ ἔχουν φθάσει καὶ σὲ θεωρητικὴ σύλληψη τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου.

Εἶναι λοιπὸν φανερό ὅτι γενικῶς ἡ ἀντικειμενικὴ μορφή τῆς γλῶσσας συμβαδίζει μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου. Τῇ γλῶσσα δὲν πρέπει νὰ τὴ θεωροῦμε ὡς ἓνα ὄργανο, μὲ τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζομε μιὰ πραγματικότητα ποὺ εἶναι καὶ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό, ἀλλὰ ὡς μία μορφή μὲ τὴν ὁποία κατέχομε τὴν πραγματικότητα. Ἡ πραγματικότης λοιπὸν δὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, τὴν ὁποίαν συλλαμβάνομε μὲ τὴ γλῶσσα καὶ μὲ τὴ σκέψη, ποὺ παρακολουθεῖ τὴ γλῶσσα, ἀλλὰ εἶναι μιὰ πραγματικότητα ποὺ μορφώνεται, διαμορφώνεται μὲ τὴ γλῶσσα καὶ μὲ τὴ σκέψη.

Μόνο ἂν ἀποσπασθοῦμε ἀπὸ τὴ δογματικὴ ἀντίληψη ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἔτοιμη καὶ χωριστὴ ἀπὸ μᾶς πραγματικότης καὶ μόνο ἂν στρέψωμε τὴν προσοχή μας ἐκεῖ, ὅπου σχηματίζεται γιὰ μᾶς ὅ,τι ὀνομάζομε πραγματικότητα, δηλαδή μέσα μας, μόνον τότε ἀποκτοῦμε ἀληθινὴ εἰκόνα τοῦ πῶς συντελεῖται ὅ,τι ὀνομάζομε κόσμος καὶ πραγματικότητα. Γιὰ νὰ καταλάβωμε τὸν ἑαυτό μας καὶ τὸν κόσμον πρέπει νὰ συνειδητοποιήσωμε ἅπαξ καὶ διὰ παντὸς ὅτι ἡ πραγματικότης, κάθε πραγματικότης μᾶς γίνεται γνωστὴ καὶ προσιτὴ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐσωτερικῆς ψυχοφυσικῆς διαδικασίας. Ἡ στροφὴ τῆς προσοχῆς μας πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ ἐργαστήρι, ὅπου σχηματίζονται ἓνα-ἓνα τὰ συστατικὰ τῆς εἰκόνας μας γιὰ τὸν κόσμον καὶ τὴν πραγματικότητα, μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ ἀέναον γίγνεσθαι καὶ φθεῖρεσθαι, μιὰ ἀπειρία ἀπὸ γεγονότα, ὅπου κερδίζομε μὲ πολὺ πνευμα-

τικό ἄγωνα τὰ στοιχεῖα τοῦ Εἶναι. Δὲν πρέπει νὰ ζητοῦμε ἢ μᾶλλον νὰ τοποθετοῦμε τὸ «πάντα ρεῖ» ἐξω ἀπὸ μᾶς, ἀλλὰ μέσα μας. Ἀπὸ μέσα μας εἶναι ποὺ διαβαίνει τὸ αἰώνιο ρεῦμα, ἢ αἰώνια ροή, μὲ τὴ σειρὰ τῶν μορφῶν καὶ τῶν σχηματισμῶν, ποὺ τώρα εἶναι καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι. Ἄν κανεῖς συνειδητοποιήση μέσα του, στὸ ἐσωτερικό του, αὐτὸ τὸ αἰώνιο γίγνεσθαι, τότε θὰ καταλάβῃ ὅτι ἡ ποικιλία καὶ ὁ πλοῦτος αὐτὸς τῶν φαινομένων δὲν ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ του κανένα μέσο γιὰ νὰ ἀντικειμενοποιηθῇ, νὰ ἔλθῃ στὸ φῶς τοῦ συνειδέσθαι. Τὸ ἴδιο δηλαδὴ τὸ γίγνεσθαι δὲν ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ του κανένα τρόπο νὰ ἐκφράσῃ τὸ τί εἶναι, δὲν ἔχει καμμιά γλῶσσα γιὰ νὰ ἀνακοινώσῃ τὸ Εἶναι του.

Ἀντίθετα ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη — καὶ εἶναι ἡ ἀνάγκη βαθύτατα πνευματική — ἀλλὰ ἔχει καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ αὐτὴ τὴν αἰώνια ροή μέσα του καὶ νὰ δώσῃ, ὅσο γίνεται, μορφή σ' αὐτὴ τὴ βουβὴ κατάσταση ποὺ ἔρχεται καὶ παρέρχεται. Καὶ ὁ πρῶτος λυτρωτὴς τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' αὐτὴν τὴ βουβότητα τοῦ γίγνεσθαι εἶναι ἡ λέξις, ὁ λόγος, ἡ γλῶσσα. Αὐτὸ εἶναι τὸ ὄργανο μὲ τὸ ὁποῖο βάζει τάξη καὶ οἰκοδομεῖ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ ἀποκτᾷ τὴ γνώση της. Γι' αὐτὸ ἡ λέξις δὲν εἶναι ἐκφραση, ἀλλὰ δημιούργημα τῆς ἐσωτερικῆς του ζωῆς. Μὲ τὴ λέξις ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ἀποκτᾷ ἓνα καινούργιο περιεχόμενο. Τὰ ἄπειρα ψυχοφυσικὰ γεγονότα, ὁ κόσμος τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν συναισθημάτων, τῶν παραστάσεων καὶ τῶν συγκεκριμένων καταστάσεων μὲ τὴ γλωσσική των ἐκφραση προσλαμβάνουν καινούργια μορφή. Δηλαδὴ τὴ στιγμή ποὺ ὁ ἄνθρωπος ἐπιχειρεῖ μὲ τὴ γλῶσσα νὰ γίνῃ κύριος τοῦ ἄπειρου πλούτου τῶν ἐσωτερικῶν καταστάσεών του συμβαίνει μέσα του κάτι παράδοξο: ἐξαφανίζεται ἐκεῖνο ποὺ προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ στὴ θέση του παρουσιάζεται μιὰ πραγματικότητα ποὺ ἔχει νέα μορφή. Μὲ τὴ γλῶσσα δὲν ἐκφράζει ὁ ἄνθρωπος ἓνα Εἶναι, ἀλλὰ ἔχει μιὰ καινούργια μορφή τοῦ Εἶναι.

Εἶναι δύσκολο νὰ πραγματοποιήσωμε μέσα μας αὐτὴ τὴν ἀφαίρεση, γιὰ νὰ καταλάβωμε ὅτι μὲ τὴ γλῶσσα ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ μιὰ καινούργια πραγματικότητα, ποὺ τὴ βάζει στὴ θέση τῆς ἀπλῆς αἰώνιας ροῆς, ποὺ διαβαίνει ἀπὸ μέσα του ὡς κόσμος. Ἀπὸ τὸ βουβὸ καὶ σκοτεινὸ στοιχεῖο, ποὺ σὰν μιὰ τρικυμιώδης θάλασσα κινεῖται μέσα στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴ δημιουργία γλώσσας ὁ ἄνθρωπος εἶναι σὰν νὰ φθάνῃ σὲ στέρεο ἔδαφος, νὰ καταλήγῃ στὴν ξηρά. Ὅμως γιὰ νὰ δημιουργηθῇ ἡ γλῶσσα συμμετέχουν ὅλες οἱ αἰσθήσεις καὶ οἱ ψυχικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, τὸ αἶσθημα, τὸ συναῖσθημα καὶ ἡ παράσταση. Μὲ αὐτὲς ὅμως τίς δυνάμεις εἰσέρχεται στὴ γλῶσσα ὅλο τὸ Εἶναι, δηλαδὴ προσλαμβάνει τὴ μορφή τῆς γλώσσας καὶ ἀντικειμενικοποιεῖται ὡς σταθερὸ οἰκοδόμημα.

Ἡ ἄμεση λοιπὸν συνείδηση τῆς πραγματικότητος, ἡ πρώτη ἀφή ποὺ ἔχει ἡ συνείδηση μὲ τὴν πραγματικότητα μετασχηματίζεται τώρα μὲ τὴ

γλῶσσα καὶ προσλαμβάνει ὠρισμένη καὶ σταθερὴ μορφή. Τοῦτο, δηλαδή ἡ διαδικασία αὐτή, δὲν γίνεται μονομιᾶς, ἀλλὰ χρειάζεται τόσο καιρὸ γιὰ νὰ γίνη, ὅσο χρειάζεται καὶ γιὰ νὰ τελειοποιηθῇ μιὰ γλῶσσα. Ἄν πάρουμε ὡς παράδειγμα τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα μὲ τὸν ἀπίθανο διαφορισμὸ της, ὁ ὁποῖος ἀντικατέστησε σιγά-σιγά τὴν βουβὴ ποικιλία τῶν ψυχοφυσικῶν καταστάσεων, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ περιεχόμενο τῆς συνειδήσεως τοῦ διαμορφωθῆ ἡ γλῶσσα — μὲ ὅλους τοὺς τύπους της καὶ τὶς κλίσεις της —, εἶναι δυνατόν νὰ συνειδητοποιήσουμε τὸ τεράστιο ἔργο ποὺ κάνει ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ ἀντικειμενικοποιήσῃ μὲ τὴ γλῶσσα τὶς ἐσωτερικὲς του καὶ πάντοτε ρευστὲς καταστάσεις.

Οἱ ἄπειρα περίπλοκες καταστάσεις τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς — ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναδύεται ἡ λέξις ὡς στερεὰ μορφή — ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενο ἢ μᾶλλον τὸ ρεῦμα, ποὺ διαβαίνει μέσα ἀπὸ τὴ συνείδησή μας καὶ κατ' οὐσίαν καμμία μορφή δὲν μπορεῖ νὰ τὸ συλλάβῃ. Ὅταν δίδουμε ἓνα ὄνομα, μιὰ λέξις σὲ ἓνα συναίσθημα ἢ σὲ μιὰ παράσταση, τότε δὲν προσθέτομε τίποτε, ἀλλὰ μᾶλλον ἀφαιροῦμε κάτι ἀπὸ αὐτά, δὲν τὰ πλησιάζομε ἀλλὰ μᾶλλον ἀπομακρυνόμαστε ἀπ' αὐτά τὰ ψυχικὰ γεγονότα. Μὲ ἄλλα λόγια δὲν τὰ πλουτίζομε, ἀλλὰ τὰ κάνομε φτωχότερα. Οὐτε μποροῦμε μὲ τὸ ὄνομα νὰ κρατήσουμε τὸ πρᾶγμα — τὸ ὁποῖον ἔχει ἤδη διαρρεύσει ἀπὸ τὴ συνείδησή μας — ἀλλὰ κρατοῦμε ὡς καθαρὸ στοιχεῖο μόνο τὴ λέξις καὶ τὴν κατάστασι τοῦ πράγματος, τῆς καταστάσεως μὲ τὴ λέξις. Τοῦτο βεβαίως μᾶς ὁδηγεῖ στὴν πεποίθησι, ὅτι στὸ λεκτικὸ χαρακτηρισμό, στὴν ὀνομασίαν, ἀντιστοιχοῦν πάντοτε ἀντικείμενα τῆς πραγματικότητος καὶ ὅτι συνεπῶς τὸ περιεχόμενο τῶν ὀνομάτων, τὸ νόημά των, εἶναι καθαρὸ. Ὅταν ὅμως καταλάβωμε πόσο παράλογο εἶναι νὰ ζητοῦμε κάτι στὸν ἔξω κόσμον ποὺ δὲν τὸ ἔχομε ζήσει μέσα μας, τότε συνειδητοποιοῦμε συνάμα ὅτι τὸ λεγόμενο περιεχόμενο τῆς λέξεως δὲν συνίσταται σὲ τίποτε ἄλλο παρὰ σὲ αἰσθήματα, συναισθήματα καὶ παραστάσεις. Τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν μποροῦμε μὲ τὴ γλῶσσα νὰ βγοῦμε ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλον τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου.

Ἐπίσης πρέπει νὰ γνωρίζωμε ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ἀνίκανη νὰ παραστήσῃ ποτὲ τὰ ψυχοφυσικὰ φαινόμενα, ὅπου ἐπάνω στηρίζεται, αὐτούσια. Γιὰ νὰ καταλάβωμε τοῦτο δὲν χρειάζεται νὰ ἐξετάσωμε τὰ περίπλοκα ψυχικὰ μορφώματα — ὅπως εἶναι οἱ παραστάσεις — ἀλλὰ πρέπει νὰ σταματήσωμε στὰ ἀπλούστατα στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Ἐτσι τὸ αἶσθημα ποὺ ἔχομε γιὰ ἓνα χρῶμα δὲν ἔχει κατ' οὐσίαν καμμία ὁμοιότητα ἢ συγγένεια μὲ τὸ ὄνομά του, τὴ γλωσσικὴ του μορφή. Ὅταν ὀνομάζω ἓνα αἶσθημα, τότε ἔχω μέσα μου δύο πράγματα: πρῶτον τὸ ὄνομα ὡς κάτι τὸ σταθερὸ — καὶ τοῦτο ἐντάσσεται μέσα στὸ ὕλικόν τῆς γνώσεώς μου — καὶ δεύτερον τὸ πραγματικὸ βίωμα ποὺ λέγεται αἶσθημα. Τὸ βίωμα τοῦτο δὲν θίγεται, οὐτε παθαίνει τίποτε, ἐπειδὴ τὸ ὀνομάζω, ἂν καὶ ὅταν τὸ ὀνομάζω γίνεται

ἀντικείμενο τῆς γνώσεως· ὡς ψυχικὸ ὅμως βίωμα αὐτὸ καθ' αὐτὸ μένει ἀμετάβλητο καὶ εἶναι ὅπως ἦταν προτοῦ τὸ ὀνομάσω. Ἡ γλῶσσα εἶναι ἐκείνη ἢ ὁποῖα καθιστᾷ δυνατὴ τὴ σκέψη καὶ συνεπῶς δίδει στὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητα νὰ ἐξουσιάσῃ πνευματικῶς τὸν κόσμον, ἐνῶ τὸ ζῶον, ἐπειδὴ εἶναι ἄγλωσσο, εἶναι καὶ χωρὶς σκέψη.

Μὲ τὴν προσπάθεια αὐτὴν ἡ ἀξία τῆς γλώσσας εἶναι ἀνυπολόγιστη γιὰ τὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου. Ἐξ ἄλλου ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι μὲ τὴ γλῶσσα τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα αὐτοδεσμεύεται, δηλαδὴ θέτει ὅρια, τὰ ὁποῖα ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ξεπεράσῃ. Ἡ μορφή πού λέγεται γλῶσσα δὲν μᾶς ἐπιτρέπει ποτὲ νὰ ἐξουσιάσωμε τὴ ρέουσα ποικιλία, ἢ ὁποῖα εἶναι προσιτὴ στὴ συνείδησή μας προτοῦ ἀκόμα μιλήσωμε. Τὴν ἀπόσταση πού δημιουργεῖ ἡ γλῶσσα ἀπὸ τὴ ρέουσα ποικιλία τῆς πραγματικότητος εἶναι δυνατόν κάπως νὰ τὴν συνειδητοποιήσωμε, ἂν κατορθώσωμε ν' ἀνακαλέσωμε στὴ μνήμη μας τὰ πλούσια βιώματα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τὰ ὁποῖα τὰ ζούσαμε, ἀλλὰ δὲν μπορούσαμε νὰ ἐπιχειρήσωμε νὰ τὰ ἐκφράσωμε ἀκόμα μὲ τὴ γλῶσσα. Καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν μποροῦμε ν' ἀπομακρυνθοῦμε ἀπ' αὐτὴ τὴν πλούσια ἀλλὰ ἀνέκφραστη πραγματικότητα. Ἔτσι ἡ γλῶσσα, ἐνῶ εἶναι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἓνα ἀπόκτημα, σημαίνει συνάμα ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος καὶ μιὰ ἀπώλεια, γιὰτὶ μὲ τὸ ἀπόκτημα παραιτούμεθα ἀπὸ ἓναν πλοῦτον, ὁ ὁποῖος γεμίζει τὴ συνείδησή μας προτοῦ δοκιμάσωμε νὰ μιλήσωμε.

Ἐξ ἄλλου, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐποπτεύῃ, ἐπισκοπῇ τὴν πνευματικὴ του ζωὴ καὶ συνειδητοποιῇ πῶς προχωρεῖ ἀπὸ τὰ αἰσθήματα στὶς παραστάσεις καὶ ἀπὸ αὐτὲς σχηματίζει ἔννοιες, μὲ τίς ὁποῖες δουλεύει ἡ διάνοιά του, καὶ γιὰ νὰ φθάσῃ στὴ γνώση ἀπορρίπτει ἀκόμη καὶ τὸ ποικίλον ἔνδυμα τῆς γλώσσας — ὅπως τοῦτο γίνεται στὰ Μαθηματικά — καὶ εἰσάγει ἓνα σύστημα σημείων, συμβόλων, τότε καταλαβαίνει πόσο μακριὰ εἶναι ἀπὸ τὰ πλάσματα πού λέγονται ζῶα καὶ πόσο ὑψηλὸς εἶναι ὁ πνευματικὸς του προορισμός.

Τελειώνοντας πρέπει νὰ πῶ, πῶς παραμένει ἀναμφισβήτητο τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν πνευματικὴ του ἀνάπτυξη ἀπομακρύνει τὴ ρέουσα ποικιλία τῆς πραγματικότητος, πού γεμίζει τὴ συνείδησή του ὡς βίωμα, καὶ ὅτι τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ὅσο περισσότερο συλλαμβάνει τὴν πραγματικότητα μὲ τὴ διάνοιά του, τόσο περισσότερο ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν πρωταρχὴν κάθε πραγματικότητος, πού εἶναι τὸ βίωμα μέσα στὴ συνείδησή του. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση προσφέρουν στὸν ἄνθρωπον αὐτὸ πού ὀνομάζομε δύναμη καὶ ἐλευθερία. Πνευματικὴ ἐλευθερία ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ὅσον ἀποδεσμευθῇ ἀπὸ τίς ἀπλὲς ἐντυπώσεις, ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ βιώματα, καὶ τὰ μεταβάλλῃ σὲ ἀντικείμενα τῆς διανοητικῆς του ἐνεργείας καὶ ἐπεξεργασίας.

LE SENS DU LANGAGE

Résumé.

La langue en tant que lien entre le sensible et l'intelligible; la forme linguistique en tant qu'acte de différenciation de l'esprit; le mot en tant que symbole: ces trois idées constituent le point de départ de cette étude. Suit la remarque que l'acquisition de l'autoconnaissance, exploit de la pensée philosophique, a signalé la séparation entre la langue et les choses et le début de la conception de la langue comme mode de la liberté humaine. Abordant historiquement le problème du langage et de son sens, on insiste sur la pensée d'Héraclite, pour qui le langage, doué de vie, est en corrélation avec le Logos du monde, l'harmonie de l'univers.

Après avoir critiqué la position sophistique et retracé la thèse socratique du concept comme fondement logique du mot, on expose la théorie platonicienne du langage comme instrument des choses et du sens. Pour Platon, la proposition est un logos, un entrelacement rationnel de mots et exprime l'essence de l'objet de la connaissance, essence saisie par le nous. L'analyse du langage est nécessairement liée avec l'analyse de l'esprit humain, que le sujet est dans l'objet et vice versa. Exemple: la notion du temps et les mots signifiant la temporalité chez certains peuples. Cette thèse rejette la conception dogmatique de la réalité toute prête, séparée de l'esprit. Au niveau du connaître toute réalité résulte d'un processus intérieur psychophysique. Le devenir étant essentiellement dans l'homme même, le langage en est le premier libérateur; l'homme forme et exprime ce monde du devenir au moyen de la langue, il objectivise ses propres états toujours en mouvement, crée une nouvelle forme de l'Être. D'où aussi l'écart entre le dit et le vécu, dont la mémoire de la vie enfantine fournit la meilleure preuve.

Athènes

J. N. Théodoracopoulos